

Hoofdstuk IV (1940-1945)

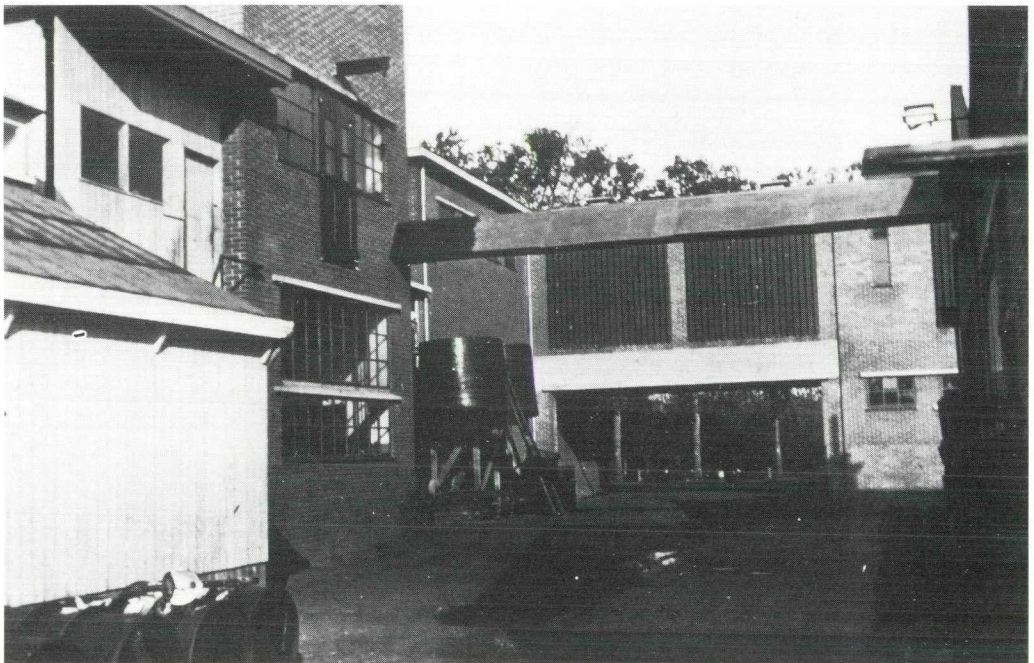
De periode 1940 - 1945 is gesplitst in twee delen. Het eerste deel behandelt de gevolgen van mobilisatie, oorlog, bezetting en bevrijding van de fabriek, het personeel en de naaste omgeving.

Mobilisatie en inundatie

Op 29 augustus 1939 werd de algemene mobilisatie afgekondigd. Al gauw na de aankomst van de militairen werd het inundatiegebied van de Grebbelinie onder water gezet. Eind september 1939 begon de evacuatie van de gezinnen van de boeren, die vanwege het water de boerderijen moesten verlaten met hun veestapel. Ze werden verdreven van huis en haard. Voor de Roomboterfabriek 'De Vooruitgang' had dit tot gevolg dat er zeker twee miljoen kg melk minder aan de fabriek werd geleverd. In de fabriek werden 60 Nederlandse mili-

tairen ingekwartierd. De caseïne-afdeling werd daarvoor geschikt gemaakt. De paarden van de militairen kregen een onderkomen in de stallen, die anders gebruikt werden voor de paarden van de melkrijders. Er was geen verwarming in de caseïne-afdeling van de fabriek. In de winter van 1939/1940 vroom het flink. De militairen leden veel kou in de niet verwarmde fabriek. Het Nederlandse leger bouwde barakken voor keukens en een badinrichting met 36 douches. De fabriek zorgde voor heet water. Ook inwoners van Woudenberg en Scherpenzeel konden deze douches gebruiken voor *f* 0,25 per douche. Het personeel van de fabriek kon gratis douchen. Tijdens de bezettingsjaren werden de douches gebruikt door het Duitse leger. Zelfs Russen en Tsjecho-Slowaken, die door de Duitsers waren

Uiterst links op deze foto de badhokjes, waar militairen en burgers zich konden douchen.

ingezet voor de aanleg van stellingen, hebben er gedouched. Later werd het aantal douches teruggebracht tot 16 stuks. Inwoners van Woudenberg en Scherpenzeel bleven gebruik maken van de douches omdat er in hun woningen in heel veel gevallen deze mogelijkheid niet aanwezig was. In 1954 werden ze als gevolg van een verbouwing afgebroken.

In de mobilisatietijd werden de militairen van alle onderdelen, die in geval van oorlog de Grebbelinie moesten verdedigen, gelegen van Amersfoort tot Achterberg, voorzien van in de fabriek klaar gemaakte haverhoutpap, rijstepad en bloempap.

Oorlog en evacuatie

Op 10 mei 1940 brak de oorlog uit. De Duitse troepen overvielen ons land en rondom de Grebbelinie werd zwaar gevochten. Inwoners van Woudenberg en omgeving werden op 11 mei 1940 geëvacueerd naar de Wieringermeer. Met speciale treinen werden de mensen vervoerd naar de plaats van bestemming. Van pasgeboren baby's, waarvan de moeders nog

in het kraambed lagen, tot mensen op hoge leeftijd, moesten hun huizen verlaten en onbeheerd achterlaten. De fabriek vervulde bij de evacuatie geen opvangfunctie.

Een groot gedeelte van de veestapel werd afgevoerd naar Wijk bij Duurstede. De koeien werden via het wegenstelsel te voet naar de plaats van bestemming gebracht. Een deel van het vee bleef daar en een ander deel werd met schepen afgevoerd naar Zuid-Holland. De paarden waren al gevorderd voor het Nederlandse leger. Kippen en varkens bleven achter, voorzien van een grote hoeveelheid voer. Niemand wist echter hoe lang de strijd rond de Grebbelinie zou duren. Na de capitulatie op 15 mei 1940 kwamen de dorpelingen terug en ook de koeien. De boeren kregen 70% van de koeien terug. De overige 30% was doodgeschoten of verdronken, waarvoor de boer later schadeloos werd gesteld. Het vee was in kwaliteit sterk achteruit gegaan en vaak niet eens gemolken. De fabriek was gesloten van 11 tot en met 16 mei 1940. Op 17 mei 1940 was er weer melkontvangst.

Voordat de evacuatie van de koeien naar Wijk bij Duurstede begon, werden ze bijeen gedreven in enkele weilanden.

Onder begeleiding werden de koeien geëvacueerd uit het bedreigde gebied van Woudenberg met omstreken.

Eén van de in de fabriek gelegeerde Nederlandse militairen heeft de oorlogsdagen niet overleefd. Vanuit een stelling schoot hij op een Duits vliegtuig, dat kwam overvliegen. Vanuit het vliegtuig werd teruggeschoten en één van de kogels raakte de militair dodelijk.

Gedenksteen van de militair J.C. Cox, die op 14 mei 1940 bij de fabriek werd doodgeschoten. Hij ligt begraven op de erebegraafplaats De Grebbeberg te Rhenen.

Hij werd tijdelijk begraven op het terrein van de fabriek. De fabriek had voor een bedrag van f 13.863,66 aan schade geleden. De fabriek was tegen oorlogsschade verzekerd en men verwachtte dat deze schade na de oorlogsjaren wel zou worden vergoed.

Bezetting 1940-1945

De bezettingsjaren waren moeilijk. Heel weinig Duitse militairen werden ingekwartierd in de fabriek. Het was belangrijk voor de voedselvoorziening dat de fabriek bleef produceren. In de jaren 1940 tot en met 1943 werd de fabriek dan ook niet door de Duitsers gevorderd voor de onderbrenging van manschappen en wapens. In september 1944 wordt voor het eerst melding gemaakt van een inkwartiering van een twintigtal Duitse militairen, die moesten terugtrekken van de fronten. Zij werden gehuisvest in de caseïne-afdeling. De militairen hadden lekkere Franse cognac bij zich, waarvan ook personeelsleden van de fabriek mochten genieten. Vooral de jongere werknemers hadden nooit cognac gedronken, zodat enkelen wel beneveld zijn thuisgekomen. Na een detachering van vijf dagen vertrokken deze militairen weer.

Op 17 september 1944 - bekend als "dolle dinsdag" - stalen Duitse militairen van de melkrijders 60 bussen melk.

Het Bedrijfschap voor de Zuivel controleerde de fabriek of de melk wel goed werd verwerkt. De melk moest worden ontroomd tot een vetgehalte van 3%. Het vet boven de 3% werd verwerkt tot boter. De melk met een vetgehalte tot 3% kon worden geconsumeerd tegen inlevering van een mondjesmaat verstrekte bon. De boeren mochten geen melk aan particulieren verkopen. Alle melk moest naar de fabriek worden gebracht. Toch werd er veel melk aan particulieren verkocht. Het is voorgekomen dat er zich iemand bij de fabriek meldde met de mededeling dat hij als controleur de distributiebonnen moest gaan controleren. Bij vertrek nam hij een aantal distributiebonnen mee. Achteraf vertrouwd

De heer Willem van Manen werd op 5 december 1944 op 27-jarige leeftijd dodelijk getroffen door scherven van een bom.

de men deze nepcontroleur niet en de Woudenbergse politie werd ingeschakeld. Door de speurzinn van de politie wist men het adres in Breda te achterhalen en daar werd hij gearresteerd.

Op 5 december 1944 te middernacht ontplofte er een bom vlak naast de fabriek. De bom was bestemd voor een Duitse munitietrein op het stationsemplacement. De bom schampte waarschijnlijk de spoorrails en kwam een eind verderop tot ontploffing, waardoor de kantoren van de fabriek onbruikbaar werden. Het kantoor werd tijdelijk ondergebracht in het huis van directeur J. Douma. In dit huis was ook het bureau gevestigd van de Voedselvoorziening. Door dat bureau werd de distributie van melk en melkproducten voor de provincie Utrecht geregeld.

Helaas was er bij de ontploffing van de bom ook een dode te betreuren. De fabriek had ter bescherming van de gebouwen en machines een nachtwacht ingesteld van twee personen. De heer W. van Manen uit Scherpenzeel had met de heer T. Harskamp uit Woudenberg die nacht de wacht. De heer Van Manen werd dodelijk getroffen, terwijl de heer Harskamp er met enkele schrammen goed vanaf kwam. Nog vijf maanden restten fabriek en personeel, tot de dag van de bevrijding op 5 mei 1945 zich aandiende.

De periode 1940 - 1945 is gesplitst in twee delen. Het tweede deel behandelt de zakelijke belangen van de fabriek.

1940/1941

- Een tussentijdse balans op 1 juli 1940 gaf een buitengewoon gunstig financieel beeld te zien. De fabriek in Woudenberg had een batig saldo van f 13.623,51⁵ en de fabriek in Renswoude had een overschot van f 6.544,50.
- De melkleveranciers vroegen weer meer ondermelk voor veevoeder, waardoor de bereiding van textiel-caseïne wat in het gedrang kwam.
- De zuivelindustrie werd zo lang mogelijk aan benzine geholpen. Wanneer er moest worden overgegaan op houtgeneratoren, dan wilde het Schoutenhuis wel hout beschikbaar stellen. Blanken-Ploeg uit Scherpenzeel werd echter leverancier van de houtblokken. In 1940 was er veel minder melk geleverd, waardoor de productie ook een geringere omvang had door enerzijds de inundatie en anderzijds de veevoeding en veeverplaatsing door de evacuatie. De prijzen van de melkproducten bleven stijgen en de concurrentie was minder, waardoor de resultaten gunstig waren.
- De Commissarissen spraken over een premievrij pensioen voor al het personeel, voor zover daarin nog niet was voorzien.

1942

In 1942 werd er volgens contract nog 90 ton textiel-caseïne geleverd en 90 ton zuurcaseïne. Zuurcaseïne werd onder meer gebruikt voor de verfindustrie. In dat jaar liep het contract af en er werd door de bezetter een poging gedaan om de machines te verplaatsen uit de fabriek in Woudenberg naar fabrieken in de Achterhoek. Dankzij het optreden van de directeur liep deze poging op niets uit.

- Als gevolg van onderhandelingen met de Zuivelcentrale werd er een nabetaling ontvangen van f 16.418,- als extra bedrag voor de caseïneproductie na 30 juni 1941. Dit bedrag werd doorbetaald als extra uitkering aan melkleveranciers.
- Het probleem diende zich aan, wat er voor het personeel moest worden gedaan als er in de komende winter weinig melk zou komen. Ontslaan van personeel had afvloeiing van de mensen naar Duitsland tot gevolg. Gedacht werd aan de invoering van een wachtgeldregeling. Deze regeling werd nooit inge-

voerd omdat zestien personeelsleden in Duitsland werden tewerkgesteld, terwijl er zich later nog acht personen moesten melden als krijgsgevangenen. De directeur kon voorkomen dat er zich nog drie personen moesten melden voor de tewerkstelling in Duitsland.

- De directeur bezocht op uitnodiging een vergadering van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (N.V.V.). De fabriek kreeg daarna controleurs op bezoek om het personeel in te lichten. Het bezoek was niet erg succesvol. Op verzoek werd Gerrit de Kruijff aangewezen als voorman.
- Er was een nieuwe verordening gekomen, waarbij geregeld werd dat fabrieken aan grossiers moesten leveren binnen een straal van 10 km. De fabriek in Woudenberg mocht boter in kleinverpakking leveren in Doorn, Veenendaal en Zeist. Er mocht geen gezouten boter meer worden gemaakt.

Mindere kwaliteit boter

Het Zuivelkwaliteitsbureau had een opmerking gemaakt over de mindere kwaliteit van de boter. De oorzaak werd gezocht in het te sterk ijzerhoudend waswater. Dit drukte de prijs van de boter. Gedacht werd aan een ontijzeringsinstallatie voor de prijs van f 3.000,- of aansluiting op de waterleiding. Uit nader onderzoek bleek dat de materialen voor de ontijzeringsinstallatie niet konden worden geleverd, zodat als enige oplossing de aansluiting op het waterleidingnet overbleef. De jaarlijkse kosten bedroegen f 800,-.

Gevolgen voor het blijven doorwerken van de fabriek

In 1942 werden vele zuivelfabrieken gesloten op last van de bezetter. De Roomboterfabriek 'De Vooruitgang' mocht blijven produceren en dat bracht wel de noodzakelijkheid met zich mee om een technische wijziging aan te brengen in het verwerken van de melk. Van rijkswege werd geadviseerd de melk te verwerken in een zogenaamd gesloten systeem. De machines

RIJKSKOLENBUREAU		Br. C. 7
IDENTITEITSKAART		
VOOR VERBRUIKERS BEHOORENDE TOT GROEP B, C, D OF E		
GROEPLIJN EN NUMMER E 49 AA	CODENUMMER DISTR. KRING 442	
NAAM <i>De Vooruitgang, Gasgenerator</i>		
STRAAT <i>Stationsweg 479</i>		
PLAATS <i>Woudenberg</i>		
AFGEGEVEN DOOR DE BRANDSTOFFENCOMMISSIE		
TE <i>Amersfoort</i>	DEN <i>16 Jan.</i>	194 <i>1</i>
KOSTEN <i>f 1.-</i>	<i>Handtekening</i>	
AANTAL EENHEDEN PER PERIODE		BRANDSTOFFEN COKES
1E PERIODE	2E PERIODE	3E PERIODE
4E PERIODE	5E PERIODE	6E PERIODE

moesten uit Denemarken worden betrokken. Financieel behoefde dit geen probleem op te leveren want de machines konden altijd met winst van de hand worden gedaan.

Het waterleidingnet leverde water, dat in de zomermaanden niet koud genoeg was. Extra koelen was nodig. De kosten van een koelinstallatie werden terugverdiend door een hogere prijs van de betere kwaliteitsboter.

Financiële resultaten 1942

De melkaanvoer in 1941 bedroeg nog 8 miljoen kg naar de fabriek in Woudenberg en 2 miljoen kg naar de fabriek in Renswoude. Derhalve een totale aanvoer van 10 miljoen kg. In 1942 was de aanvoer gedaald tot 6,5 miljoen kg, dus 3,5 miljoen kg minder. Toch hadden beide fabrieken nog een winstsaldo en kon er een uitkering aan de melkleveranciers worden gedaan. Voor het eerst werd er melding van gemaakt dat de uitkering moest worden berekend over het vetgehalte en bedroeg zes cent per procent vet. Deze methode van berekening betekende veel werk voor het kantoorpersoneel. De fabriek ging voor het eerst margarine en vet verhandelen. Dit strookte absoluut niet met de doelstelling van 'De Roomboterfabriek' doch was puur noodzaak om de afnemers als klant te behouden.

Afscheid Mej. J. Ph. Dorrestein

In 1942 werd Mej. J. Ph. Dorrestein ontslag verleend wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Gedurende 42 jaar heeft zij een deel van de administratie gevoerd. Daarnaast was ze gemeente-ontvanger van Woudenberg. In de vergadering van de Raad van Commissarissen van 9 december 1942 werd er afscheid van haar genomen met een toespraak van de voorzitter de heer W.H. de Beaufort, onder aanbieding van een staande lamp. De directeur sprak ook waarderende woorden over de nauwgezette manier van werken van zijn schoonzuster.

1943

- De fabriek stelde een bijdrage van f 100,- beschikbaar aan de Winterhulp Nederland.
- Het Nederlandse Arbeidsfront kwam met eisen. Een der werknemers moest als voorman worden aangewezen en verplicht worden een korte cursus te volgen.
- Het Bedrijfsschap voor Zuivel wilde de aansluiting van melkleveranciers wijzigen. De fabriek zou in het zuidelijke gedeelte van haar gebied melkleveranciers kwijt raken en in het noorden en oosten er boeren bij krijgen. De indruk van de directie was dat de fabriek er wat de hoeveelheid melk betrof niet slechter op zou worden. Het melkvervoer werd wel duurder. Het gaf voor de fabriek veel rompslomp en deze verandering ontmoette verzet bij de boeren.
- Er werd een verzekering gesloten, die dekking gaf tegen de eventuele gevolgen van het verlies van geld, dat melkrijders en het kantoorpersoneel vervoerden.
- In voorkomende gevallen konden er machines worden gebruikt, afkomstig van fabrieken, welke niet meer in bedrijf waren. De Commissarissen vonden het weinig aantrekkelijk hiervan te profiteren maar het kon noodzakelijk zijn om van deze regeling gebruik te maken. Een koelmachine van 40 jaar oud werkte niet goed meer en er moesten voorzieningen worden getroffen. Het voordeel was dat een vervangende koelmachine uit een andere fabriek in Nederland kon worden betrokken.
- In 1943 hadden de beide fabrieken opnieuw een batig winstsaldo en wel van f 18.488,08 voor de fabriek in Woudenberg en van f 1.487,85 voor de fabriek in Renswoude. De Commissarissen waren niet ontevreden over deze resultaten.

VERBRUIKSVERGUNNING VASTE BRANDSTOFFEN.

De plaatselijke leider der Brandstoffencommissie te
Amersfoort; Gelet op het Noodorganisatiebesluit Vaste
Brandstoffen; Verleent hierbij aan: *Peterfabriek*
"de Vooruitgang" Woudenberg
schriftelijk vergunning tot het verbruik van vaste brandstoffen,
doch uitsluitend voor *Zuivelbereiding*

Amersfoort, *8 Sept 1944*
De plaatselijke leider *J.G. Bodart*

K 73-9743

1944/1945

- De Commissarissen meenden dat de kans op brandgevaar voor de fabriek niet groot was, maar ze waren toch van oordeel dat het wel goed was om de verzekerde som voor gebouwen en machinerieën te verhogen tot f 80.000,-.
- Het Provinciaal Bestuur had toestemming gegeven voor het leggen van buizen bij de Pothbrug. Het afvalwater van de fabriek kon nu worden geloosd in het Valleikanaal.
- De Roomboterfabriek 'De Volharding' in Renswoude werd in 1944 gesloten. Na de bevrijding in 1945 werd deze fabriek weer opgestart.
- De eerste vergadering van de Raad van Commissarissen in bevrijd Nederland werd gehouden op 29 juni 1945.

Mutaties Raad van Commissarissen

In deze eerste vergadering na de bevrijding herdacht de voorzitter de overleden commissaris E. van Kolfschoten, die weliswaar behoudend in zijn oordeel kon zijn,

maar steeds grote belangstelling toonde voor de fabriek. Door zijn adviezen kwam men vaak tot nauwgezet beoordelen van de aanhangige zaken. In de ontstane vacature werd de heer L. Wolswinkel voorgedragen bij de aandeelhouders. De Raad werd uitgebreid met een zetel voor de heer C.S. van Beuningen.

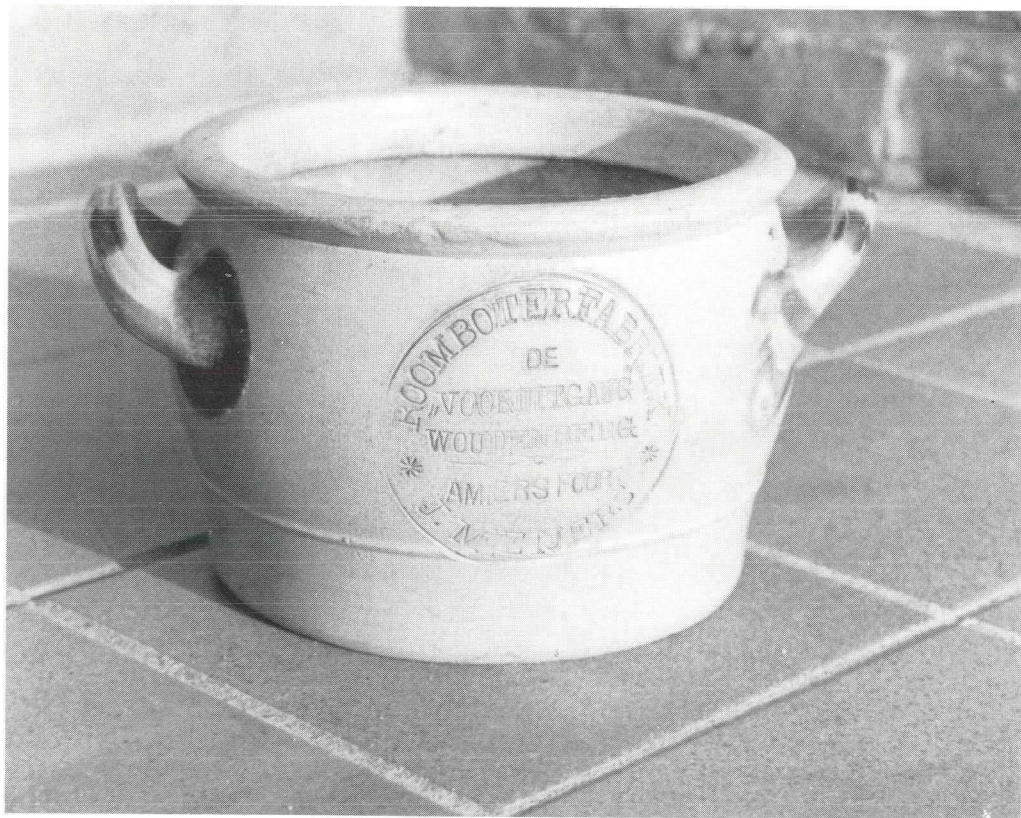
Stichting 'De Bevrijding'

In de vergadering van de Commissarissen van 29 juni 1945 werd aandacht besteed aan het in leven roepen van een stichting met als doelstelling de bevordering van de recreatie van het personeel in samenwerking met de Coöperatieve Landbouwvereniging Woudenberg/Maarn. In de vergadering van de Commissarissen van 15 augustus 1945 deed de voorzitter mededeling dat in een gezamenlijke bijeenkomst met het personeel van de Roomboterfabriek 'De Vooruitgang' en de Coöperatieve Landbouwvereniging (de Coöperatie) was gesproken over de oprichting van een stichting. Als naam werd genoemd Stichting 'De Bevrijding',

welke stichting tot doel zou hebben, voor allen die bij beide instellingen een dienstverband hadden, een plaats van samenkomst en een centrum van ontmoeting te zijn in een te stichten gebouw. Voor dit doel werd door iedere instelling een bedrag van f 5.000,- als stichtingskapitaal toegezegd. Door de Coöperatie was reeds een stuk grond, liggende naast haar gebouwen, aangekocht en daar moest een gebouw worden neergezet. Voorlopig kon echter wegens gebrek aan materialen niet met de bouw worden begonnen. Een bestuur, bestaande uit twee voorzitters, twee leden

en twee man personeel (van iedere instelling één persoon) moest de nodige voorbereidingen treffen.

Een royaal gebaar als bevrijdingsgeschenk in een vrij Nederland na vijf jaar van onderdrukking. De voor die tijd grootste plannen zijn echter niet doorgegaan. Het personeel was er niet rijp voor en kon niet enthousiast voor deze plannen worden gemaakt. De Stichting 'De Bevrijding' werd niet opgericht en het toegezegde bedrag van f 5.000,- werd bestemd voor een schenking in een pensioenfonds.

Boterpot, in gebruik omstreeks 1925.